

Пра што раскажа гістарычны слоўнік?

Дзіва, як многія выдатныя дасягненні нашых вучоных застаюцца малазаўважанымі. 57 гадоў айчынныя лінгвісты працавалі над Гістарычным слоўнікам беларускай мовы — першым і адзіным у свеце гісторыка-лінгвістычным даведнікам, які з максімальнай паўнатай адлюстроўвае лексічны склад старабеларускай мовы XIV — XVIII стагоддзя. Выяўляліся старажытныя рукапісныя і друкаваныя крыніцы, іх месцазнаходжанне, вывучаліся атрыманыя з розных архіваў і бібліятэк фотакопіі і мікрафілмы старабеларускіх помнікаў.

Некалькі пакаленняў моваведаў старанна збіралі і апрацоўвалі моўныя багацці: у Гістарычным слоўніку беларускай мовы змешчана больш за 75 тысяч слоў, зафіксаваных у летапісах, статутах, хроніках, рыцарскіх раманах, мемуарных, публіцыстычных творах XIV—

XVIII стагоддзяў.

Вернутыя багацці

Дзякуючы гістарычнаму мовазнаўству мы атрымліваем інфармацыю пра значэнне слова, яго паходжанне, гісторыю, пра змены, якія з ім адбываліся.

Роля гістарычных слоўнікаў велізарная не толькі для развіцця лінгвістычнай навукі. Яны маюць вялікае агульнакультурнае значэнне, бо з'яўляюцца той крыніцай, якая дазваляе рэканструяваць карціну свету і культуру этнасу, увасобленую ў мове. З гістарычнага слоўніка можна даведацца пра сацыяльна-эканамічнае развіццё беларускага насельніцтва, кола яго духоўных інтарэсаў, узровень матэрыяльнай культуры на розных гістарычных этапах і сувязі з іншымі народамі. Гэта сапраўдная гістарычная аповесць аб жыцці людзей на працягу 500 гадоў!

Акрамя ўласна беларускіх слоў у гэтым гістарычна-лінгвістычным даведніку можна сустрэць багата запазычанняў, якія выкарыстоўваліся на нашых землях. Член-карэспандэнт Акадэміі навук, прафесар Аляксандр Булыка заўважае, што многія словы ў рускую мову праніклі ў пяроўскую эпоху, а ў нашай яны былі ўжо ў XVI стагоддзі. Сярод іх — банкет, візіт, гвардыя, кур'ер, партфель, пратэст, фінал, шанц і іншыя. Многія запазычання маглі прыходзіць да нашых усходніх суседзяў не толькі непасрэдна з замежных моў, але і праз беларускае пасрэдніцтва.

У мінулым стагоддзі гістарычныя слоўнікі, паколькі яны адносяцца да буйных нацыянальна-гістарычных і культурных праектаў, сталі аб'ектам пільнай увагі вучоных усяго славянскага свету. І трэба адзначыць, што ў Беларусі гэтая работа завершаная першай ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве і яна спрыяе развіццю і пашырэнню навуковых сувязяў паміж Рэспублікай Беларусь і замежнымі дзяржавамі.

Мільён картак

Апрацоўка кожнага помніка заключалася ў выпісцы на картку ўсіх слоў, якія толькі сустракаліся ў крыніцы, а таксама кантэкстаў ў выглядзе аднаго-двух сказаў з рукапісных і друкаваных крыніц. Трэба ўлічваць, што расчытаць старажытныя рукапісы не так проста. Даследчыкам даводзілася самастойна праводзіць разбіўку тэксту, яны сутыкаліся са шматлікай адлюстраваннем на пісьме аднаго і таго ж слова. А далей трэба яшчэ было расшыфраваць, што пэўнае слова азначала.

Уявіце, якая тытанічная праца была зроблена: створана больш за мільён картак! Картатэка, якая з'яўляецца ўнікальным сховішчам лексікі даўняга беларускага

пісьменства, таксама з'яўляецца культурным і навуковым аб'ектам нацыянальнага значэння.

Усяго выйшла 37 выпускаў гістарычнага слоўніка. Першы пабачыў свет у 1982 годзе, і сёння гэта бібліяграфічная рэдкасць. Патрэба ў электроннай версіі відавочная.

Слоўнік ствараўся на тых крыніцах, якія былі ўведзены ў навуковы ўжытак да 1973 года. Працэс вяртання помнікаў нашай пісьмовай спадчыны (на жаль, большая частка з іх знаходзіцца за мяжой) пачаўся пазней. Натуральна, «выкрываюцца» новыя словы, і работа па іх збіранні і захаванні працягваецца.

Гонар нацыі

Гэты ўнікальны праект яшчэ чакае належнай ацэнкі ў грамадстве. Хочыцца верыць, што калі такая крыніца з найбагацейшымі моўнымі і духоўнымі скарбамі будзе аблічбаваная, паменее невукаў, якія выказваюць сумненні наконт паходжання беларускага этнасу і мовы. Гістарычны слоўнік — добрая цаглінка ў падмурку дзяржаўнасці, але толькі тады, калі людзі навучацца ім карыстацца.

Загадчык аддзела гісторыі беларускай мовы Цэнтра даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі Наталля Паляшчук упэўнена, што слоўнік мог бы выкарыстоўвацца ў школах. З яго вучні даведаюцца пра гісторыю слоў, прасочаць за тым, як мяняліся значэнні асобных адзінак, убачаць, якая багатая родная мова. Дзеці могуць карыстацца слоўнікам і на ўроках краязнаўства, пры вывучэнні гісторыі. Кожнае слова, змешчанае ў ім, звязанае з жыццём і дзейнасцю чалавека. Ён раскажа пра побыт, традыцыі, звычаі, заняткі, вераванні продкаў. Дапытлівыя вучні, якія працуюць са старажытнымі тэкстамі ці хочуць даведацца, што магла азначаць назва іх мясцовасці, дзякуючы слоўніку змогуць зразумець невядомыя ім словы.

Трэба знаёміць з гістарычным слоўнікам і студэнтаў, што будзе спрыяць агульнаму развіццю падрастаючага пакалення, папулярызацыі ведаў пра наша мінулае, лічыць спецыяліст.

Гістарычны слоўнік беларускай мовы з'яўляецца крыніцай для вывучэння слоўнікавага саставу мовы мінулых эпох. На яго абапіраюцца самыя разнастайныя даследаванні ў галіне беларускага мовазнаўства. Без яго нельга вырашыць шэраг праблем па гісторыі сучаснага стану мовы. Матэрыялы слоўніка ўтрымліваюць каштоўныя факты для вывучэння арфаграфіі, марфалогіі, сінтаксісу беларускай мовы.

Слоўнік запатрабаваны ў пісьменнікаў, моваведаў, літаратараў, этнографав, прававедаў, культуролагаў, гісторыкаў, краязнаўцаў. Гэта найлепшы дапаможнік для аўтараў гістарычнай прозы — напрыклад, Уладзімір Караткевіч карыстаўся ім пры рабоце над сваімі творами. Змешчаны ў слоўніку ілюстрацыйны матэрыял цікавы проста для чытання тым, хто хоча ведаць больш пра мінулае Беларусі. Цытаты з помніка, якія падаюцца ў слоўнікавым артыкуле, характарызуюць ужывальнасць таго ці іншага слова ў старабеларускай мове. Акрамя таго, вучоныя стараліся адлюстравіць самую раннюю фіксацыю слова, і цытатны матэрыял размяшчаўся ў храналагічным парадку.

У слоўніку можна знайсці адказы на многія пытанні. Ён дапаможа зняць спрэчкі наконт ужывання асобных слоў. А яшчэ ў мінулым варта пашукаць здабыткі, якія заслугоўваюць таго, каб вярнуцца і ўзбагаціць сучасную літаратурную мову.